

KNJIŽEVNA KRITIKA PRED DRUŠTVENIM NAUKAMA

Sa radoznalošću u koju se upliće izvrsna zebnja, kritika, od pre nekog vremena, prisustvuje potresima proizašlim iz sistema okolnih misli koji pokušavaju da uzdrmaju književnu oblast u njenoj celosti pod dejstvom udaraca u isto vreme neodoljivih i nejasnih što se tiče njihovih cilja. Ova silovitost, za koju se ne zna da li konstituise istinsku pretnju za budućnost književnosti kao takve, izgleda, međutim, da izaziva očiglednu nelagodnost koja pogađa sve manifestacije sveta književnosti, neka su one od stvaralačke, kritičke ili jednostavno didaktičke vrste (problem prenošenja znanja iz književnosti na univerzitetima).

U ovoj opsežnoj problematici čiji je ulog, možda, isto toliko bitan koliko i smrt izvesnog tipa humanizma i rađanje korenito novih oblika onoga što bismo mogli nazvati različitim »ljudskim govorima«, mi ćemo se zadržati posebno na pitanjima sa kojima se suočava kritičar pred delom o kojem pokušava da »sudi«.

Ako se problem uticaja društvenih nauka očigledno postavlja u oblasti pisanja uopšte, izvesno je da je on za književnog kritičara prilika za temeljno ponovno dovođenje u pitanje njegove sopstvene aktivnosti. Ovo ispitivanje može da se formuliše na sledeći način:

Pre svega, ako književnost rizikuje da postane naučne prirode pod uticajem okolnih sistema misli koji određuju strukturu književnog teksta kao i njegovu materiju, kako kritičar može o njoj da govori ne poznavajući nauku o kojoj je reč u knjizi? Možemo, potom, da se upitamo ne može li se kritika, čija je potajna želja uvek bila da se utemelji kao »nauka« o književnosti, a, u stvari, protiv ove, uhvatiti za ovu priliku kako bi to učinila bez stvarnog opravdanja, i da li ona ima nekakvu šansu da vidi ovaj napor okrunjen uspehom.

Ali pre nego što pokušamo da odgovorimo na ova pitanja, valja razmotriti sa istorijske tačke gledišta vrstu odnosa koje kritička aktivnost održava s obzirom na problem znanja i stvaranja; ovo ispitivanje o mogućić nam da vidimo da li bi neka kritika naučnog tipa otvoreno pokazala istinski i odlučan ili samo prividan raskid sa kritikom zvanom »tradicionalna« i da pobježe odredimo prirodu veza koje postoje između kritičara i stvaralaca.

Od Aristotelove *Pesničke umetnosti*, pokušaji formalizacije stvaralačkog dela, prema merilima određenim da ga objašnjavaju, nastavljali su se u toku čitave književne istorije. Rasprava o delu izgleda, dakle, neodvojiva od samog stvaranja. Neka se razmatra slava Horacijeva *Poslanica Pizonima*, Lonženova *Rasprava o uzvišenom*, bezbrojne pesničke umetnosti od »velikih retoričara«, ili ona od Boaloe, svi ovi didaktički ogledi svedoče o naporima koji su činjeni da bi se ovladalo suštinskom dvosmislenošću koja počiva u središtu stvaranja kao takvog. Pokušaji rasvetljavanja najčešće svode delo na donošenje niza pravila o kompoziciji; međutim, svi se, izgleda, podjednako priklanjaju pred »tajanstvom« genija, onoga »ne znam čega« što čini »uzvišenost« nekog stiha.

Ali delo koje se, u svojoj bitnoj različitosti, odupire pripravljanju merila koja bi mogla u potpunosti da ga objasne (i time, bez sumnje, da ga unište) podvrgava se izvesnima među njima i opravdava, tako, »spoljšanje« ispitivanje kritičara. Ne sadržava li ono uvek elemente koji su prepoznatljivi, koji se mogu analizirati, svoditi, dakle, na neku logiku govora, u isto vreme kada i skriveno lice koje konstituise njegovu novinu i njegovu tajanstvenost? Ono pripada prošlosti onim što mi u njemu »prepoznavamo« kao poistovetljivo sa nama, a isto tako budućnosti onim što se odupire totalnosti ovog poistovetjenja...

U stvari, jedino je potrebno da sledimo evoluciju same misli u toku vremena, kako bismo razumeli do koje mere kritika nije prestajala da ponavlja savremene obrasce razmišljanja o samim delima. I ako smo zaželeli da popustimo pred iskušenjem analogije, mogli bismo da vidimo u vrstama kritičkih interpretacija nepomućen odraz različitih doba ljudske refleksije: u periodu čovečanstva zvanom mitološki, mnoštvo muza koje nadahnjuju pisca odgovara vladajućem politeizmu vremena, u »teološkom« dobu, pesnik je onaj koji božansku Reč prenosi ljudima, a u determinističkom vremenu (u kojem još uvek živimo) delo i autor, naglo lišeni svoje nadmoćnosti, bivaju svedeni na činioce koji su jednostavno ljudske prirode kao narod, sredina ili trenutak. U »savremenom« dobu, ona izgleda podvrgnuta ponavljanju pritiscima drugih načina determinacije, kao što su oni nesvesnoga, društva ili »literarnosti«.

Valja spomenuti, s druge strane, postepeno pomaljanje, od pre blizu sto godina, jednog novog oblika pisanja koji je sav od osporavanja i samo-ispitivanja u dve oblasti fikcije i književne kritike i koji nagoveštava moguće spajanje ovih dveju aktivnosti. Ovaj problem je od velike važnosti za budućnost kritike i za budućnost književnog stvaranja uopšte. Ova evolucija koja doseže do Malarmaa precizira se na očigledan način od početka »novog romana«. Gledamo kako romanopisci postaju istovremeno teoretičari i kritičari dela, dok se kritičari, prevazilazeći svoju tradicionalnu ulogu rapsoda i sudija književne materije, trude da oslobode nove strukture zahvaljujući kritičkim perspektivama čija moć i originalnost često ima za posledicu to da učini da delo popuca sa svih strana pod neodoljivim pritiskom njihovih stvaralačkih efrakcija.

»Kritički« aspekt stvaranja manifestuje se upravo jednom novom vrstom romana koji, čini se, preuzima na svoj račun, o biću fikcije, znanja proizašla iz društvenih nauka kao što su lingvistika, sociologija, psihoanaliza ili dijalektička misao. Da li je potrebno posmatrati ove nove optike kao istinska otkrića? U ovome je problem. Izgleda nam da merila koja su upotreбили izvesni autori kako bi utemeljili svoje delo i ona koja su upotreabili izvesni kritičari kako bi ga procenili nisu otkrića u pravom smislu reči. Novina situacije odnosi se više na značaj dodeljen izvesnim gledištima, izvesnim mogućim slučajnostima dela pre nego samoj njihovoj prirodi. Čak bismo mogli da kažemo da ne postoji istinski raskid u istoriji pisanja nego, jednostavno, iznenadna razdraženost determinističkih gledišta koja pokušavaju da prisile pisanje uopšte da prođe u smisao jedne nadracionalnosti.

Ako prihvatimo postojanje ovog nad-determinističkog pritiska u književnom stvaranju, kako bi kritičar mogao da se ne obazire na saznanja na kojima se zasnivaju ovakve orijentacije? Nije li on primoran da ih preuzme, kako ne bi izdao sadržaje dela i stvaralačku hotimičnost koju ono pokazuje? Njemu se, tada, nudi jedan zalag: to je zalag prikupljanja znanja koja proizlaze iz kompleksnih kretanja misli čiju manifesta-

ciju on primećuje u delu. U stvari, sudar društvenih nauka proizvodi danas teške tekstove eksperimentalnog tipa (romani Filipa Solera, Z.-P. Feja, M. Bitora) u kojima se pisanje predstavlja kao »prevod« naučnih pojmova. Da li to znači izjaviti da nauka otkida literaturu od njenog područja? Ne znači li to pre da stvaranje kao takvo jeste uvek »usadićvanje«, asimilacija svega onog što ga okružuje i od čega ono stvara svoju materiju? Ipak ostaje da se kritičar, čiji bi duh morao da bude idealno »bez naklonosti«, nalazi pred dilemom: ili odlučuje da upije u sebe saznanje čiji odjek nalazi u romanima ili, odušastajući od ovog prevelikog poduhvata, bira da nastavi da razmatra ostvarenja kao da ova nova polja determinacije nisu postojala u njoj i izvan nje.

Čini nam se da, ako pisac ima pravo da ne poznaje okolne sisteme saznanja i da se ne obazire na njih u svome delu (ovo do tačke koju, uostalom, ostaje da odredimo), kritičar ne može da odbije zalag što mu ga nudi književnost uopšte kao neizbežan odraz ljudskih saznanja. On je, dakle, više ili manje primoran da stekne što je moguće više »znanja« kako bi mogao da prilagodi svoju refleksiju različitim načinima pisanja koji se nude njegovoj pažnji. Bez sumnje, neka vrsta učenog enciklopedizma. Idealno, u stvari, on bi morao da ovlada skupinom prošlih i sadašnjih disciplina misli kako bi mogao da oslobodi iz dela mnogostrukost njegovih značenja.

Ali zar ovakva kritika, po pravilu beskonačno otvorena, nimalo ne izneverava svoju osnovnu ulogu koja je u tome da »sudi« o delu? Teškoće »prosvećenog« relativizma ne mogu propustiti da se akcentuju u »pluralnim« pristupima ovako zamišljene kritike.

Uostalom, da li se radi, da li se ikada radilo o pravom sudu povodom dela?... a rizici zablude neke kritike »sa više glasova« nisu li, u stvari, ozbiljni isto toliko koliko i oni koji prete kritici subjektivnog tipa? Jednakost ovih opasnosti dolazi upravo od suštinske sličnosti između jednog i drugog oblika kritike.

Što se kritike tiče, kao što smo govorili na početku ovih zapažanja, iskušenje da se konstituise kao »nauka« o književnosti, kako bi racionalnom refleksijom »ukrotila« nepripitomljive elemente dela, uvek je bilo snažno. Vrsta pobeđe, moglo bi da se kaže, koju komentator ili »objašnjivač« nije prestao da odnosi nad »pronalazačima«. Ali sadašnji položaj književnosti izgleda da želi da uništi rastuću dvosmislenost nekada poštovanih uloga. Međuprodiranje dveju aktivnosti čini da govoriti o kritičkom pisanju znači neophodno govoriti o stvaranju (pošto obrnuto takođe postaje sve umesnije) unutar naročitih metafora što ih ovi »govori« predlažu o svetu i o poznavanju toga sveta. Citati Beketa, to znači *takođe* zapitati se ko je *ja* u književnom govoru, gledati kako igraju neki komad od Arabala, to znači ponovo naći suštinsku silovitost koja nas nastanjuje, a slediti Ženea kroz njegova ogledala, to znači prihvatiti očiglednosti naše unutrašnje teatralnosti... govoriti o ovome nije u suštini različito.

Čini se, da zaključimo, da baš kao i pisac, kritičar vidi sebe osuđenog na znanje (a Sokrat je dodavao da čovek »ne može da ne zna« ono što ljudi već znaju), dakle, na neodređeni odjek i na metaforički odraz svakog oblika saznanja uložnog u delo. Ovo poslednje, kao delovanjem neke tajanstvene milosti, već zahteva i sadrži sve postupke koje će ubuduće moći da izazove i koji ne bi mogli da iscrpu njegova značenja.

Samim svojim prisustvom u svetu, delo ne prestaje da izaziva i da odgovara na kritička ispitivanja. U njemu se nalazi »goruće jezgro« prema kojem se beskonačno usmeravaju znaci raspršeni u svetu. Kritičar ima za zadatak da pokuša da poveže ove znake u svetu saznanja takvom kakvog je on u mogućnosti da shvati, kako bi ih ponovo vratio prema zračecem središtu koje ih je jednog dana izazvalo.

Preveli sa francuskog
GORDANA STOJKOVIĆ-BADNJAREVIĆ
ALEKSANDAR BADNJAREVIĆ